

Ali-Riza Paša:

Kratki naučni rad

POSLEDNJI TURSKI KOMANDANT BEOGRADSKE TVRĐAVE

*Rodoljub VASILJEVIĆ
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
rodjaman@gmail.com*

*Rad ima za cilj da predstavi period tokom kojeg je Ali-Riza paša komandovao turskom posadom na Kalemegdanu i koji predstavlja prekretnicu u razvoju Beograda. Još pre nego što ga je napustila turska vojska, to je učinilo muslimansko stanovništvo grada. Time je nestalo turskog dela varoši i širom su otvorena vrata ka putu nestanka orijentalne fizionomije Beograda i njegovog pretvaranja u grad sa evropskim karakterom. Svedočanstvo o izgledu srpske prestonice ovih prelomnih godina ostavio nam je Luj Leže (Lous Leger), francuski slavista i potonji profesor na Sorboni. On je boravio u Beogradu 1867. godine, a opis grada nam je ostavio u svojoj knjizi *Le monde slave, études politiques et littéraires*. Ali-Riza paša bio je naklonjen Srbima, a i knezu Mihajlu, te je njegovim dolaskom, posle bombardovanja Beograda i sukoba koji su mu prethodili, došlo do naglog poboljšanja odnosa između Kneževine i Carstva. On je, kao i njegovi prethodnici, pored toga što je bio beogradski vezir, zauzimao i položaj zapovednika beogradske tvrđave – „Veligrade muhafis”. Sa Ali-Riza pašom u Srbiju je stigla i njegova pratnja sastavljena od činovnika i harema, na čijem se čelu nalazila pašinica Mejra. Ova obrazovana, mlada i lepa žena, po nacionalnosti Grkinja, ubrzo je zavolela Beograd i Srbiju. Jezicima koje je do tada govorila, francuskom, grčkom i turskom, za kratko vreme je dodala i poznavanje srpskog jezika. Vezirica Mejra bila je poznata po tome što je u svojim salonima priređivala svečana posela na kojima su prisustvovalе žene videnijih Srba.*

Ključne reči: Beograd, Ali-Riza paša, knez Mihajlo, Luj Leže, Kalemegdan

ŠEZDESETE GODINE XIX VEKA PREDSTAVLJAJU
prekretnicu u procesu oslobađanja Srbije od vlasti Osmanskog carstva. Na početku te decenije sve što je ostalo od sultanove vlasti na teritoriji Kneževine Srbije bili | 51

su garnizoni turske vojske raspoređeni u gradskim utvrđenjima. Te vojne posade nalazile su se u šest gradova, od kojih su četiri bila na Savi i Dunavu, odnosno na nekadašnjoj austro-turskoj granici, Šabac, Beograd, Smederevo i Fetislam,¹ dok su se druga dva nalazila u unutrašnjosti zemlje, Soko i Užice. U okolini tih tvrđava živelo je i civilno tursko stanovništvo.² Knez Mihajlo Obrenović, koji je na prestolu Srbije nasledio Miloša 1860. godine, postavio je sebi mnogo ambiciozniji cilj od onoga koji je imao njegov otac. On je nameravao da pobuni ceo Balkan i da izvrši konačno oslobođenje balkanskih naroda pod predvodništvom Srbije (Jovanović 1990, 347). Sa takvim planom pred sobom Mihajlo nije mogao da dopusti da turske posade ostanu u gradovima, jer bi u slučaju opšteg rata koji je nameravao da pokrene protiv Osmanskog carstva, oni bili u prilici da pucaju u leđa srpskoj vojsci koja bi odlazila na granicu (Jovanović 1990, 448).

Mogućnost da pred velikim silama pokrene pitanje gradova, knez Mihajlo je dobio posle još jednog sukoba koji je izbio između Srba i Turaka u Beogradu, juna 1862. godine. U pitanju je čuveni incident na Čukur česmi, nakon kojeg je turska posada koja se nalazila u tvrđavi bombardovala beogradsku varoš. Ovo bi svakako bio *casus belli* da nije usledila reakcija evropskih diplomata. U cilju sprečavanja većeg sukoba sazvana je jula 1862. godine konferencija u Kanlidži. Rešenja koja su usvojena u tom istanbulskom predgrađu predstavljaju kompromis između zahteva obe strane. Turska vojska je napustila samo gradove Soko i Užice, koji su posle njihovog odlaska porušeni, dok su se vojne posade zadržale u preostale četiri tvrđave, ali je civilno „tursko” stanovništvo bilo u obavezi da napusti varoši u Srbiji. U tom istorijskom trenutku upravu nad garnizonima, koji su predstavljali poslednji ostatak osmanske vlasti u kneževini, preuzeo je Ali-Riza paša.

On je, kao i njegovi prethodnici, pored toga što je bio beogradski vezir zauzima i položaj zapovednika beogradske tvrđave – „Veligrade muhafis” (Ljušić 1986, 341). Ali-Riza paša je došao u Srbiju u periodu kada su se, nakon bombardovanja Beograda, predstavnici srpskih i turskih vlasti gledali takoreći preko nišana. Međutim, novi beogradski paša bio je čovek visoke inteligencije, pa se njegov dolazak osetio kroz naglo poboljšanje odnosa između dve zemlje (Paunović 1968, 510).

Sa Ali-Riza pašom u Beograd je stigla i njegova mnogobrojna pratnja sastavljena od činovnika i harema. Na čelu drugopomenute ustanove nalazila se pašinica Mejra. Poreklom Grkinja, ova mlada i lepa žena, posedovala je i izuzetno obrazovanje. Vladala je grčkim, turskim i francuskim jezikom, a ubrzo po dolasku u Beograd savladala je i srpski. Sam Ali-Riza se prema svojoj inteligentnoj ženi odnosio više kao evropejac nego kao Turčin. Pašinica je tokom svog boravka pokazivala veliku

1 Fetislam je današnje Kladovo.

2 Pojam tursko stanovništvo treba shvatiti uslovno, pošto je ovde najvećim delom reč o pripadnicima islamizovanih južnoslovenskih naroda. Mali broj pravih Turaka živeo je u Srbiji, i to su najčešće bili beogradski paša i njegova pratnja.

naklonost prema Srbima i gradu u kojem je boravila. Nakon što je naučila srpski jezik počela je da se povezuje sa značajnijim beogradskim porodicama. Vrlo često je u svojim luksuznim salonima priređivala svečana posela, na kojima su prisustvovala žene viđenijih Srba. Na tim poselima redovna gošća bila je i bliska rođaka kneza Mihajla, Ana Konstantinović-Obrenović sa svojom ćerkom Katarinom. Knez je, naravno u različitim periodima svoga života, gajio nežna osećanja kako prema Ani tako i prema njenoj ćerki, ali su te ljubavi usled bliskog srodstva bile neostvarive. Ipak, obe su se nalazile u najbližem kneževom okruženju sve do njegove smrti.³ Kroz redovno druženje sa njima i pašinica se upoznala sa tadašnjim vladarom Srbije, koji joj se očigledno veoma dopao. Možemo pretpostaviti da je lepa i mlada Mejra, zavolevši Srbe, Beograd, pa i samog kneza, uticala na svog muža da zauzme što popustljiviji stav prema srpskim vlastima (Paunović 1968, 510).

Ali-Riza paša je i sam, kroz kontakte koje je imao sa Mihajlom i njegovim zvaničnicima, stvorio veoma pozitivno mišljenje o knezu, a i Srbima uopšte. Vremenom se između njih dvojice razvila komunikacija koja je do te mere bila puna poverenja i međusobnog uvažavanja, da su mnogi njihovi savremenici, znajući Mihajla i njegove planove, bili više nego začuđeni. Kada je pominjao pašu, knez je uvek govorio „naš paša“, a paša za kneza „naš knez“.

Ali-Riza se trudio dok je boravio u Beogradu da pokaže svoja prijateljska osećanja prema Srbima. Često je odlazio u srpsko pozorište kao i na balove koje je priređivao sam knez, a u tim prilikama nije se ustezao ni da se, kako se u to vreme pričalo, uhvati u srpsko kolo. U beleškama koje je iza sebe ostavio M. Lešjanin, činovnik Ministarstva pravde, zapisano je da je paša bio „vrlo ljubezan i pristupan, kao što svi kazivaše, koji su sa njim u dodir dolazili i o kome su se i od građanstva čuli uobšte najbolji glasovi.“

Ovo je period koji predstavlja prekretnicu u razvoju srpske prestonice. Još pre nego što je tvrđavu 1867. godine napustila turska vojska, to je učinilo muslimansko stanovništvo koje je živelo najvećim delom na teritoriji današnjeg Dorćola. Nakon toga turski deo varoši prestao je da postoji, i širom su otvorena vrata prema putu nestanka orijentalne fizionomije Beograda i njeogovog pretvaranja u grad sa evropskim karakterom. Međutim, on je u tom periodu još uvek bio varoš oko koje se nalazio šanac, ograničavajući ga sa jugoistočne strane. Počinjao je kod današnjih Velikih stepenica, gde se nalazila Balik-kapija (poznata i kao Petrovaradinska), nešto dalje od nje stajala je Sava-kapija, od koje je išao šabački drum (Karadžorđeva ulica). Od Velikih stepenica šanac se peo prema Kosančićevom vencu, pa je preko njega dolazio do Varoš-kapije, koja se nalazila na uglu današnje Pop-Lukine ulice i Topličinog venca. Odavde se šanac pružao Topličinim i Obilićevim vencem

3 Ana i Katarina bile su uz kneza Mihajla i prilikom kobne šetnje po Košutnjaku 1868. godine kada je na njega izvršen atentat. Tom prilikom, u pokušaju da ga zaštiti, zajedno sa Mihajlom stradala je i Ana.

do Stambol-kapije, koja je zauzimala prostor između spomenika Knezu Mihailu i zgrade Narodnog pozorišta, na današnjem Trgu Republike. Od Stambol-kapije šanac se dalje kretao linijom na kojoj se danas pružaju Francuska i Skadarska ulica, da bi zatim dolazio do Vidin-kapije, u Dušanovoj ulici, kod crkve Aleksandra Nevskog. Od nje je šanac produžavao koso, prema današnjoj termoelektrani Beograd, gde se završavao kod Dunavskog keja, Tuna-kapijom (nazivana je još i Temišvarskom, Dunavskom, Vodenom i Su-kapijom). (Paunović 1968, 297–298) Do sukoba između Srba i Turaka 1862. godine funkcionisale su četiri kapije, Sava, Varoš, Stambol i Vidin. Sve kapije, osim Stambol, uništene su tokom pomenutih sukoba, dok je Stambol-kapija definitivno srušena u maju 1866. godine. Sam šanac, barem ono što je od njega ostalo, konačno je počeo da se zatrpava 1880. godine, i na tome se radilo naredne tri godine.

Svedočanstvo o izgledu srpske prestonice ovih prelomnih godina ostavio nam je Luj Leže, francuski slavista, koji će kasnije postati profesor na Sorboni. On je boravio u Beogradu 1867. godine, a opis grada ostavio nam je u svojoj knjizi *Le monde slave, études politiques et littéraires*. Ležeov najsnažniji utisak je da se „fizionomija grada sasvim izmenila.“⁴ Beograd više nema Turaka. To ne znači da je dobio potpuno evropski karakter. Ali, što je dosta interesantno, to je mešavina i kontrast dva elementa: evropskog i azijskog” (Paunović 1968, 519).

Promene do kojih je došlo na evropskoj političkoj sceni tokom 1866. godine,⁵ dovele su do toga da je Porta, na zahtev kneza Mihajla, odlučila da mu preostale gradove preda na „čuvanje”, pod jednim uslovom- da pored srpske na tvrđavama ostane i turska zastava. To je bukvalno značilo da će Srbiju napustiti i poslednji odredi turske vojske i da tim činom vlast sultana nad kneževinom ostaje samo formalna. Porta se plašila nacionalne politike koju je vodila srpska vlada, posebno zbog toga kako bi se ona odrazila na Bosnu i Hercegovinu, tako da je ustupanjem gradova ona praktično kupovala mir. Kruna tog sporazuma trebalo je da bude odlazak kneza Mihajla u Carigrad, gde je on lično trebalo da prenese zahvalnost srpskog naroda sultanu. Knez je krenuo u Carigrad 18. marta 1867. godine⁶ na parobrodu Deligrad uz pratnju brojne svite. U njoj su bili predsednik Državnog saveta Jovan Marinović, ministar vojni Milivoje Blaznavac, kao i mnogi drugi predstavnici državnog i vojnog vrha, dok je o svom trošku zajedno sa poslanstvom putovao i poznati beogradski trgovac Hadži-Toma, a po posebnoj zapovesti iz Carigrada i Ali-Riza paša. Knez Mihajlo je u turskoj prestonici dočekan sa najvišim počastima.

4 Luj Leže ovde misli na promenu koju je Beograd doživeo u odnosu na opis Luja Ogista Blankia (Louis Auguste Blanqui), poznatog francuskog socijaliste, iz 1842. godine

5 Poraz Austrije u ratu sa Pruskom i ustanak na Kritu protiv turske vlasti bili su događaji koji su išli u korist Srbije i kneza Mihajla.

54 | 6 Svi datumi su po starom kalendaru.

Prilikom povratka u Srbiju, Ali-Riza paša je iskoristio prolazak pored Klodova i Smedereva (gradova koji su po sultanovom fermanu prelazili pod srpsku upravu) da zapovednicima tih utvrđenja preda sultanovu naredbu o njihovom napuštanju. Taj čin se izvodio u najvećoj brzini-*Deligrad* bi na kratko zastao, jedan od pašinih oficira bi čamcem odlazio do obale, predao sultanovu zapovest i odmah se vraćao na brod. (Janković 2006, 87)

Praćen topovskom salvom sa beogradske tvrđave knez Mihajlo se zajedno sa Ali-Riza pašom i ostalim članovima delegacije, vratio u Beograd 4.aprila, i odmah po dolasku počeo je pripreme za primopredaju gradova. Knezu se žurilo zbog toga što je još pre polaska u Carigrad obećao da će se te godine Cveti, dan na koji je njegov otac Miloš Obrenović podigao ustanak, proslaviti u beogradskoj tvrđavi. Zato je simbolična predaja ključeva grada određena za 6. april, pošto su Cveti bile tri dana kasnije.

Svečana tribina okićena cvećem, trobojkama i zelenilom, na kojoj se odigrala primopredaja, podignuta je na Kalemegdanu, desno od današnjeg glavnog ulaza iz Knez Mihajlove ulice u park (Paunović 1968, 522). Nakon čitanja fermana i počasne paljbe, Ali-riza paša, okružen svojim štabom, pristupio je Knezu i predajući mu gradske ključeve na malom svilenom jastuku, izjavio mu je svoje čestitanje. Onda su ponovo grunuli topovi tvrđave. Bio je to pozdrav srpskoj zastavi koja se lagano i svečano dizala na velikoj katarci nasuprot pašinog konaka (Paunović 1968, 525). Veliko slavlje Srba u Beogradu moglo je da počne.

Međutim, i pored toga što su prvi turski odredi počeli da odlaze iz Beograda tokom kneževog boravka u Carigradu, preostali sultanovi vojnici još uvek nisu napustili tvrđavu, uoči Cveti. Činilo se da će plan proslave praznika biti promenjen. Ipak, knez Mihajlo je održao svoje obećanje. Te godine su Cveti proslavljene najsvečanije od kada je Srbija počela da osvaja svoju slobodu. Knez je u svom konaku primao brojna poslanstva koja su želela da mu čestitaju dobijanje gradova. I Ali-Riza paša je bio među onima koji su knezu čestitali praznik, ali njegova uloga u ovoj proslavi nije time okončana. Dok je vojska defilovala pored konaka, paša je stajao na balkonu pored kneza i ministra vojnog Blaznavca, tako da je i on simbolično učestvovao u proslavi dana kada su Srbi ustali protiv Osmanskog carstva. U predvečerje tog dana knez Mihajlo je u pratnji ađutanta došao na Kalemegdan i, prošavši kroz kapiju, ušao u grad. Uskoro se pojavio na gradskim bedemima, a za njim su došli i članovi njegove porodice, kao i Ali-Riza paša, sa kojim je knez prethodno ugovorio svoj dolazak u tvrđavu. Pridružio im se i turski vojni orkestar koji je zasvirao kolo, na šta su okupljeni Srbi zaigrali. Narod koji se nalazio podno bedema na gradskom polju nije mogao da veruje kakvom prizoru prisustvuje.

U periodu od 6. do 14. aprila 1867. godine izvršena je predaja svih gradova srpskoj vojsci (Jovanović 1990, 448). Poslednji turski vojnik koji je napustio Srbiju bio je Ali-Riza paša. Pred sam odlazak paša je svratio u kuću svog prijatelja, 55

poznatog beogradskog trgovca Hadži-Tome, da se uz kafu i rakiju od njega oprosti. U tom trenutku u Hadži-Tominoj kući su se slučajno, ili namerno, zatekli Ilija Garašanin, Ilija Blaznavac, Živko Karabiberović i mnogi drugi ugledni Srbi. Na taj način ceo tadašnji politički, vojni i privredni vrh kneževine Srbije oprostio se od Ali-Riza paše. Iako su se svi oni radovali odlasku poslednjeg turskog paše iz Beograda, bilo im je žao odlaska Ali-Rize, u kome su videli više prijatelja nego turskog zapovednika. Lešjanin je u svojim beleškama dodao i „da se ne pamti, da je koji turski paša u Srbiji toliko ljubavi kod Srba stekao, koliko ovaj. I dabogda on bio za navek poslednji koji je imao kakvu vlast na srbskoj zemlji”.

Ali-Riza paša je sa svojim haremom i činovnicima napustio Beograd isplovjavajući iz njegove luke 25. aprila 1867. godine. Taj događaj je opisao knežev sekretar Milan Đ. Milićević u svojim *Spomenima* na te dane: „Na kneževim karucima, izveze se iz Grada na Savu, te se ukrca u parobrod Riza-paša sa svojim haremom, i s celim štabom. Srpska vojska pucnjavom iz topova, svi ministri, i mnogi Beograđani ispratiše te Turke do Save. A malo pre pašina polaska lađa *Deligrad* odveze niz Dunavo poslednje nizame od turskog gradskog garnizona”. (Janković 2006, 98)

O ovom značajnom događaju svedočanstvo su ostavile i *Srpske novine broj 56. od utorka 25. aprila 1867. godine*, objavljujući o tome detaljan članak na naslovnoj strani: „Danas se i ostatak turske posade iz Beogradske citadele povezao oko 9 sati iz jutra na *Deligradu* niz Dunavo i tako su sad, kad mi ovo pišemo, svi gradovi u Srbiji zauzeti srbskom vojskom.

Oko 11 sati ostavio je grad čestiti Ali-Riza paša, koji je komandovao dosad svima turskim posadama u Srbiji, na Kneževim kolima, u kojima je sedeo i predsednik ministarstva g. Garašanin, i u sprovodu g. ministra vojnog i mnogo viši oficira sišao je na Savu, gde je dočekavši lokalnu lađu, navezao se na njoj u Zemun.

Kada je čestiti paša izlazio iz grada, odala mu je vojničku počast jedna streljačka četa, koja je bila postrojena u gornjem gradu ispred džamije.⁷

Na Savi pred ćumrukom dočekala ga je uparadena žandarmerija sa jednim odeljenjem noćnih stražara i vojnom muzikom i odala mu počast.

Kad je parobrod krenuo izbačeno je sa grada 17 topova, a na donjem bedemu na Savi bila je postrojena jedna linejna četa, koja je takođe odala počast, kad je parobrod ispod grada prošao.

I na Kalemegdanu i na Savi bila se stekla množina sveta; a na parobrodu optpratio je do Zemuna č. pašu vojni ministar sa mnogim višim oficirima, prvi ađutant Knežev i upravitelj varoši Beograda.

Još u nedelju paša je doveo u dvor i predstavio Njegovoj Svetlosti sve zaoštavše turske oficire, kojima je Njegova Svetlost izgovorila nekoliko blagonaklonih reči.

56 | ⁷ U pitanju je džamija Mehmeda I, koja se nalazila u gornjem gradu, srušena 1880. godine.

Ali-Riza paša ostavio je kako kod činovništva tako i kod građana prijatnu i neizgladljivu uspomenu, ovo svojom ljubaznošću, ovo svojim umerenim i prijateljskim ponašanjem u sada-hvala Bogu – već izmirenoj stvari, i zato mu od sveg srca želimo srećan put”. (Janković 2006, 98-99)

Poslednji turski zapovednik beogradske tvrđave Ali-Riza paša, po svom napuštanju Kneževine Srbije postavljen je za predsednika komisije koja se brine o snabdevanju hranom turske vojske. Nakon njegovog odlaska sve što je ostalo od nekadašnje moći Osmanskog carstva, koje je ovim gradom sa prekidima vladalo još od 1521. godine, bila je turska zastava koja se na zidinama tvrđave vijorila pored srpske. Ona će biti oborena 1876. godine po izbijanju srpsko-turskih ratova.

Literatura:

- Jovanović, Slobodan. 1990. *Ustavobranitelji i njihova vlada: druga vlada Miloša i Mihaila*. Beograd: BIGZ.
- Janković, Zorica. 2006. *Put u Carigrad, knez Mihailo, predaja gradova i odlazak Turaka iz Srbije*. Beograd. Istorijski muzej Srbije.
- Ljušić, Radoš. 1986. *Kneževina Srbija: (1830-1839)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Paunović, Marinko. 1968. *Beograd večiti grad*. Beograd: Narodni univerzitet „Svetozar Marković”.

Summary:

Ali Riza Pasha: The Last Turkish Commander of the Belgrade Fortress

The bombing of Belgrade by the Turkish army situated at fortress in June 1862 was followed by the diplomatic conference in Kanlidza. The conference aimed at preventing the war between the Ottoman Empire and Serbia which was back then under the formal reign of the Turkish Sultan. The conflict was resolved by destroying two fortified towns in Serbia, the town of Uzice and Soko, while the Turkish military garrisons remained in the fortresses on the Sava and Danube (Sabac, Belgrade, Smederevo and Fetislam). The four cities represented the last stronghold of the Ottoman Empire in the Principality until 1867, when Ali Riza Pasha, the last Belgrade Vizier, handed over the keys to Prince Mihailo. Ali Riza Pasha was very fond of the Serbs, and Prince Mihailo as well, and relations between the Principality and Empire improved a lot after the bombing of Belgrade and the conflicts that preceded his arrival. Like his predecessors, Ali Riza Pasha was both Belgrade Vizier and the commander of Belgrade Fortress – Belgrade Muhafiz. The period during which Ali Riza Pasha was in charge of the Turkish army at Belgrade

fortress was a turning point in the development of Belgrade. Muslim population had left the city before the Turkish army. This caused the Turkish part of the city and its oriental physiognomy to disappear and transformed Belgrade into a city with European character.

Key words: Ali Riza Pasha, Belgrade Fortress, Prince Mihailo Obrenovict, Pasha's wife Meira

Rad prijavljen: 14.6.2013.
Rad recenziran: 20.9.2013.
Rad prihvaćen: 17.10.2013.